

Затверджую: _____
професор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
Г. М. Тарбін
"10" _____ року

ВИСНОВОК

засідання структурного підрозділу
кафедри богослов'я та релігієзнавства
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (Витяг з протоколу № 13 від 10 березня 2021 р.),
призначеного рішенням засідання вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова (Витяг з протоколу № 8 від 25 лютого 2021 р.),
для проведення попередньої експертизи дисертації
**Керстюка Захарія Васильовича «Положення християн Близького Сходу в
період та після Арабської весни»,**
поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 041 богослов'я

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент Котлярова Т.О.

1. ПРИСУТНІ: Викладачі: завідувач кафедри д. філос. н.,
проф. Бондаренко В.Д. (головуючий на засіданні кафедри),
д. філос. н., проф. Чорноморець Ю.П., д. філос. н.,
проф. Остащук І.Б., д. філос. н., доц. Соловій Р.П.,
д.філос.н., доц. Мокієнко М.М., д.філос.н., доц. Санніков
С.В., к. філос. н., доц. Котлярова Т. О., к. філос. н.,
доц. Басаурі Зюзіна А.М., к.філос.н., доц. Брильов Д. В.,
к.філос.н., доц. Корнійчук Ю.Ю., старший викладач
Целковський Г.А., старший викладач Василенко В.С.,
к.філос.н. Тимченко С.Б.
Докторанти: к. філос. н., доц. Кислий А. О., к.культурології
Морозова Д.С.
Секретар: Висоцька Т.М.

2. СЛУХАЛИ: Висновок рецензентів доктора філософських наук, доцента
Саннікова Сергія Вікторовича, доктора філософських наук
Соловія Романа Павловича про наукову новизну,
теоретичне та практичне значення результатів дисертації
Керстюка Захарія Васильовича на тему «Положення
християн Близького Сходу в період та після Арабської
весни», призначених рішенням засідання вченої ради НПУ

імені М.П. Драгоманова від 25 лютого 2021 р. (Витяг з протоколу № 8) для проведення попередньої експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 041 Богослов'я.

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент Котлярова Т.О.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 01 грудня 2017 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження “Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні”, виконання якого здійснювалось у 2017–2019 роках за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

2.1. Дисертант Керстюк Захарій Васильович:

Повідомив про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Актуальність дослідження. У сучасному світі трагічною загрозою постає переслідування християн – жахливий вияв насилля й дискримінації людини у XXI столітті через ненависть не тільки до християнства як релігії, але й до самих основ свободи, зокрема свободи совісті та віросповідання. Одним із регіонів, де християни найбільш переслідувані впродовж останніх років через своє віровизнання, є країни Близького Сходу після подій Арабської весни, серед наслідків якої, зокрема, було і посилення мусульманського фанатизму та радикального націоналізму. Головні події в країнах Близького Сходу доволі динамічно розвиваються не тільки в аспекті долі релігійних спільнот, але й загальної політики та демографічної ситуації регіону, із виразним впливом і на глобальний рівень (скажімо, на прикладі вимушеної міграції через військові дії та відсутність можливості мирного проживання, а також загрози життю в рідних країнах). Політична коректність західних держав частково є причиною тому, що вкрай мало говориться про переслідування християн у цілому світі, зокрема й на Близькому Сході, внаслідок чого інформованість про ситуацію переслідування християн є дуже низькою у просторі медійних ресурсів. Дискримінація та переслідування християнської Церкви, що супроводжує протягом історії послідовників в Ісуса Христа, від самого початку виникнення цієї релігії, для християн є передусім справою віри та розуміння свого учнівства й вірності Господу, що особливо гостро постає у контексті соціально-політичних змін. Переслідування Церкви на Близькому Сході стосується не тільки тих християн, що там проживають, але і всіх інших, вимагаючи поставити перед своїм сумлінням запитання про осмислення та дієвість солідарності з переслідуваним братами і сестрами у вірі в воскреслого

Ісуса Христа окрім того, що саме у цьому регіоні зародилася християнська теологія, аскетика, літургія, обрядовість. Гоніння на Церкву завжди постає предметом широкої богословської рефлексії, зокрема щодо сенсу хреста, страждання, а також любові між особами (Богом та ближніми), тому тема дисертаційної роботи актуальна не тільки для християн Близького Сходу, але й для Церкви у будь-якій країні, як у питанні теологічного розкриття переслідування через релігійні переконання, так і у контексті релігієзнавчого дослідження християнсько-мусульманського діалогу..

Метою дисертаційної роботи є комплексний богословський аналіз переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни.

Основні наукові результати дисертаційної праці.

Соціальним базисом, який уможливив революції Арабської весни були такі чинники: розвиток системи охорони здоров'я; різке падіння смертності, зокрема немовлят і дітей; вихід із «мальтузіанської пастки»; різке омолодження населення; високий рівень безробіття серед освіченої молоді; інтернет-комунікації (передусім Facebook). На початку подій Арабської весни християни країн Близького Сходу вітали ці громадянські протести, сподіваючись на покращення рівня соціального життя в своїх державах. Прихід до влади мусульманських фундаменталістів різко погіршив становище християн у місцях їхнього історичного проживання: почалися переслідування й дискримінація за релігійною ознакою, залякування, викрадення, акти насилля, терористичні атаки на храми тощо. Радикальний іслам поставив під загрозу саме існування християнських спільнот, в яких вбачається частина чужого західного світу, цінності якого оголошуються чужими ісламу. Гуманітарні, часто церковні, й військові акції західних країн із метою припинення кривавих конфліктів серед радикальних мусульман асоціюються з християнством, на місцевих мирних сповідників якого й виливається вся ненависть і жорстокість. На сьогодні більша частина християн Близького Сходу покинула свої рідні країни, де вони проживали ще задовго до колонізаторів мусульман та європейців у Новий час. Там виникла драматична ситуація зникнення сповідників Євангелії через неконтрольовані й непередбачувані тенденції загрози мирному життю та навіть фізичному знищенню.

Арабська весна вибухнула на фоні невдоволення населення арабських країн соціальним рівнем життя, високими показниками корупції, відсутністю демократичних засад. Маючи своїми причинами прагнення покращити життя для більшості населення, соціально-політичні події розвивалися доволі динамічно й подекуди непередбачувано, зокрема у розігруванні релігійної карти, коли в місцевих християнах вбачали союзників ворожих західних держав та цінностей або ж потенційних зрадників.

Складність наукових прогнозів щодо антихристиянської спрямованості революціонерів, що розрослася у цілу комплексну трагедію місцевого населення, зумовлено специфікою політичної організації в арабських країнах, ролі місцевих конвенційних домовленостей між групами різних конфесій, що

базується на специфічних традиційних принципах, сформованих протягом численних століть спільного життя в одному соціумі. Руйнування старої системи, попри її недемократичність (з точки зору західної людини), вкинуло цілий регіон у вир агресивної маніпуляції задавненими конфліктами та суперечками між мусульманами і християнами, останні з яких опинилися у ситуації незахищеної меншості, перед реальною загрозою знищення та зникнення давньої мозаїки самобутньої культури, що в ранньому середньовіччі живила молоду європейську християнську цивілізацію.

Джихадисти у практиці терору проти християн, езидів та інакомислячих мусульман прагнули створити в країнах Близького Сходу ситуацію хаотичної роздільності соціуму, в якій вороже настроєні етно-конфесійні анклавні самі ж спровокують громадянську війну. Мусульманські радикали такої ж стратегії дотримувалися і на європейському континенті в учиненні терористичних актів, прагнучи викликати панічний страх, відчуття незахищеності, відсутності гарантії в соціальній системі безпеки.

У боротьбі з салафітськими тлумаченнями Корану і Суни не менш важливі від військових способів боротьби також й інтелектуальні герменевтичні методи мусульманських богословів, які повинні виступати у боротьбі з насиллям поясненням ісламу як релігії миру не тільки, адже джихадисти покликаються на своїх теоретиків і таким чином залучають у кола своїх прихильників інших мусульман, переконуючи їх в правильності такого способу бачення «покірності» перед Аллахом. Європейські експерти повідомляють, що значною мірою в'язниці, де відбуваються покарання терористи, стають місцями не просто відбування терміну, визначеного судом, але і стають площадками для проповіді салафітських радикальних ідей, прихильниками яких стають часто молоді люди, що шукають у своєму житті самовираження й реалізації.

Згідно методології (World Watch List methodology) правозахисної християнської організації Open Doors, розрізняються два основні види переслідування християн: тиск (у всіх сферах життя – приватній, сімейній, громадській, національній та церковній) і погром (намірене насильство). Після подій Арабської весни констатуємо різноманітні форми переслідування християн у країнах Близького Сходу: вбивства, гвалтування, викрадення людей, насильницьке виселення, знищення будівель і церков.

В осмисленні подій сучасного переслідування християн Близького Сходу інформаційний фактаж у дисертації було використано з авторитетних офіційних джерел релігійних організацій, а саме: Barnabas Fund, Catholic News Agency, Christian Solidarity Worldwide, International Christian Concern, Open Doors та ін.

Богословське розуміння випробувань і страждань, що часто видаються дорогою до провалля у суто земному сприйнятті, як це бачимо у наведених фрагментах Старого та Нового Завітів, вселяють надію сучасним християнам Близького Сходу на те, що після мороку ночі їхньої хресної дороги настане світанок воскресіння. Наведені в розділі цитати вказують на розуміння страждань і переслідувань християн у світлі хресних мук Ісуса Христа:

християни, що зазнають гонінь, постають як ті мученики, що співпричетні до крові Агнця на Голгофі. Тому такий текстуальний аналіз Святого Письма та богословський ракурс розуміння страждань вкрай важливий у розумінні цих переслідувань для віруючих християн, котрі загалом усі життєві справи повинні сприймати крізь призму слова Божого, а ті, які стосуються критичних і навіть межових випробувань, коли видається, що попереду лише глуха стіна, особливо слід бачити в світлі заповіту любові між Богом та людством.

Переслідування і мучеництво християн Близького Сходу є особливою заохотою до солідарності та євхаристійної єдності Церкви в усіх частинах світу. Адже ті християни, що омили свої одежі в крові, незалежно від церковних традицій, становлять єдність у Христі, представляють екуменічний ідеал, адже в богословському розумінні вони стали співпричетними до хресної жертви Ісуса. Таке розуміння важливе для сучасних християн усіх регіонів та культур, які нерідко сприймають мартирологи лише як приклад історичних жанрів агіографічної літератури. Не можна допустити, щоб земля, де зародилося християнство, зокрема, як основне джерело західної культури перетворилася в «темну долину безмовності» та знищення на фоні холодної загальної байдужості світу. У відкритості перед потребами переслідуваних особливо важливою є допомога адаптуватися вимушеним мігрантам, що, безумовно, є чітким євангельським обов'язком християн.

Вірність чоловіків та жінок Близького Сходу християнській вірі аж до смерті можна зіставити з апокаліптичним сюжетом про мучеників, які приймають волю Божу про їхню загибель від переслідувачів та взивають до прощення і милосердя до тих, хто до них палає ненавистю (Об. 6:9-11). Християни Близького Сходу фактично перебувають у ситуації як перші послідовники Христа в Стародавньому Римі. Беручи участь у Христових стражданнях, християни покладають надію на співпричетність до вічної радості та потішення (2 Кор 1:5-7).

Відповідальність християн всього світу в світлі віри в Ісуса Христа та іспиту власного сумління полягає в розумінні безпосереднього зв'язку відношення до Бога та конкретних моральних рішень і вчинків. Любов до Бога та ближнього є нероздільною, що в сучасності потребує жертвності й відповідальності за інших людей, особливо переслідуваних і страждаючих. Християни Близького Сходу своє зміцнення та духовне укріплення повсякчас віднаходять у вірі в воскреслого Христа і тих текстах Святого Письма, які виражають обітницю про «Царство не від цього світу» та мир, який належить до сутності людської екзистенції, а не соціально-політичного виміру.

До нових форм переслідувань і страждань можна зарахувати викрадення, психо-фізичне насилля та примушене одруження неповнолітніх дівчат із християнських сімей за мусульман з обов'язковим переходом на іслам. В окремих мусульманських країнах Близького Сходу не тільки ігноруються засоби всебічної безпеки, але й створюються умови правоохоронними органами для безкарного викрадення дівчат із метою насильного видавання заміж чи продажу в інші країни. Загальна відсутність правового захисту та

бідність створюють умови для поширення ганебності сексуального рабства в XXI столітті.

Фундаменталізм не має нічого спільного ні з ісламом, ні з будь-якою іншою релігією, проте про це слід виразно та чітко наголошувати саме в релігійних середовищах. Важливим кроком у мусульмансько-християнському діалозі, зокрема в богословсько-академічній площині, є міжрелігійний форум на тему братерства, який відбувся в лютому 2019 р. в Абу-Дабі та на якому було підписано між папою Франциском та верховним імамом мечеті аль-Азхар Ахмедом Аль Тайебом спільну декларацію «Про людське братерство для всесвітнього миру і спільного співжиття», де рішуче засуджено тероризм і насильство. Цей християнсько-мусульманський документ може значною мірою може вплинути на сприйняття християн на Близькому Сході, адже його пропагування та вивчення в поважному університеті впливатиме на мусульманських богословів і численних студентів.

Сьогоднішня ситуація християн Близького Сходу вкрай драматична, а в окремих регіонах навіть трагічна, оскільки на межі виживання опинилися цілі християнські спільноти виключно через конфесійну ідентичність – приналежність до Церкви, яка тут існувала ще до історичного виникнення ісламу як релігії. Політичні події та соціальні рухи Арабської весни, на жаль, також активізували діяльність радикального ісламу, одним із основних завдань якого є витіснення християн із землі їхнього багатостолітнього проживання і творення самобутньої культури разом із мирними мусульманами та представниками інших релігій. Без допомоги світової громадськості цю багатопланову соціально-гуманітарну проблеми місцевим християнським спільнотам неможливо самотійно вирішити. Сучасні військові дії та громадянські конфлікти у країнах Близького Сходу після подій Арабської весни призвели до матеріальних руйнувань і гуманітарної катастрофи місцевого населення, серед якого християни постали як спільнота, що перебуває в особливій небезпеці через загрозу радикального ісламу, що, зокрема, ставить за мету очистити ті регіони від немусульман – передусім християн, котрі мешкали там інколи ще до самого виникнення мусульманської релігії.

Католицька церква у різний спосіб намагається допомогти християнам Близького Сходу, а саме: через конкретну гуманітарну допомогу на місцях конфлікту, світову дипломатію, а також молитовні акції солідарності. На Близькому Сході функціонує низка місій францисканців, кармелітів, єзуїтів та інших спільнот богопосвяченого життя, які тут мають розгалужену структуру монастирів, лікарень, притулків, навчальних закладів тощо. Орден братів менших (францисканців), що протягом восьми століть присутній на Близькому Сході, послідовно виконує свою євангельську місію свідченням любові, миру, єдності й братерства, перебуваючи зі своїми спільнотами, допомагаючи засобами першої необхідності, медичної допомоги, духовної опіки (незалежно від релігійної ідентичності).

Міжнародні католицькі благодійні організації «Карітас», «Допомога церкві в потребі», «Спільнота святого Егідія» та «Лицарі Колумба» створюють

цілу мережу милосердного служіння переслідуваним завдяки створенню можливості християнам із різних куточків світу фінансово долучитися в допомозі потребуючим, в реалізації численних гуманітарних проєктів, відкритих для всіх людей Близького Сходу – християнам, мусульманам, езидам та ін.

Окремі проєкти світових благодійних організацій, національних єпископських конференцій, невеликих благодійних фондів повертають переслідуваним християнам почуття впевненості й безпеки, а також відчуття причетності до Церкви Христової – милосердної і відкритої на потреби нужденних. Такі вияви матеріальної та духовної допомоги є свідченням і символом Божої любові та милосердя, надії та радості для переслідуваних християн.

У прагненні допомогти переслідуваним важливо думати також і про майбутнє в їхніх країнах, яке повинні будувати фахові й свідомі лідери, що потребує належної і тривалої підготовки – як інтелектуальної, так і духовної. У 2015 р. у місті Ербіль, столиці Ірацького Курдистану та історично однієї з найдавніших християнських єпархій у світі, при допомозі Італійської конференції католицьких єпископів було відкрито Католицький Ербільський університет під егідою Халдейської католицької церкви. Основна місія цього навчального закладу – формування нового покоління лідерів та свідомих християн, готових служити людям і Церкві.

Англiканська спiльнота, що об'єднує низку національних єпископальних церков, є однією з найбільш активних у допомозі переслідуваним християнам Близького Сходу, що опинилися у вкрай скрутному соціально-фінансовому положенні внаслідок військових дій та кризи державності. Англiканські церкви організують різного рівня конференції та симпозиуми щодо ситуації на Близькому Сході, очільники Церкви, передусім архієпископ Кентерберійський Джастін Велбі, виступають у провідних засобах масової інформації з метою пояснення трагедії християн найдавніших спільнот учнів Христових та поширення відомостей про стан переслідуваних громад. Особисті ініціативи архієпископа Кентерберійського є дуже важливими, адже у консервативній за своєю ментальністю Великій Британії його постать є помітною, він має можливість безпосередньо спілкуватися з суспільною елітою, яка спроможна впливати як політично, так і фінансово. Важливою є організація для збирання коштів, необхідних для організації гуманітарної допомоги в різних сферах життєдіяльності. На нашу думку, різноманітні ініціативи англiканських церков у допомозі християнам Близького Сходу є свідченням автентичного розуміння євангельського покликання Церкви в служінні людям, а передусім страждаючим і переслідуваним, упослідженим і непомітним для світових політиків та фінансових транснаціональних корпорацій.

2.2. Запитання до дисертанта Керстюка З. В. та відповіді на них.

Д.філос.н., проф. Бондаренко В.Д.: Якими є особливості Вашої методології?

Керстюк З.В.: Дякую за запитання. Богословське дослідження проблеми сучасного переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни потребує комплексного використання дослідницьких методів низки гуманітарних наук, зокрема богослов'я, релігієзнавства, політології, соціології, історії, етнології. Дисертаційна робота ґрунтується на використанні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, узагальнення. У виконанні мети та завдань автор опирався на принципи наукового та світоглядного плюралізму, об'єктивності, системності, історизму, єдності логічного та історичного. Структурно-функціональний аналіз досліджуваних явищ дає змогу виокремлення та поглибленого розуміння ролі окремих структурних елементів у соціально-політичних і релігійно-культурних процесах, що відбуваються на Близькому Сході. Порівняльно-історичний метод уможливив зіставлення окремих досліджуваних явищ у їхньому історичному розвитку. Герменевтичний метод дозволяє інтерпретувати фрагменти Святого Письма у контексті богословських проблем страждання, ролі та функції Церкви, розуміння спасіння, християнського сенсу любові, прощення. Загальним теоретичним підґрунтям для дослідження стали праці богословів, релігієзнавців, політологів та церковних ієрархів: С. Аверинцева, К.-О. Апеля, М. Бендзи, папи Бенедикта XVI, патріарха Варфоломія, Д. Ф. Ейкельмана, М. Кортні, Е. Малніка, Дж. Мюїра, Ф. Паттона, К. Ранера, Х. Саргона, Я. В. Совгіри, архієпископа Дж. Уелбі, Ч. Уінтера, папи Франциска, М. Хадро. А також українських вчених, зокрема: А. Арістової, П. Бовсунівського, В. Бондаренка, Д. Брильова, В. Єленського, І. Кондратьєвої, Т. Котлярів, М. Несправи, І. Остащука, Л. Филипович, Ю. Чорноморця та ін.

Д.філос.н, проф. Чорноморець Ю.П.: Все таки які, згідно з Вашим дослідженням, причини сучасних переслідувань християн у країнах Близького Сходу?

Керстюк З.В.: Дякую за запитання. Досвід мучеництва християн Близького Сходу детермінований людиноненавистницькою ідеологією радикального ісламу та низкою соціальних причин - корупція в силових структурах та місцевих державних адміністраціях, слабе судочинство; множиною політичних причин - відсутність належного тиску і захисту християн західними країнами; економічних причин – боротьба за нафту й інші природні ресурси.

Д.філос.н., доц. Мокієнко М.М.: Наскільки позиція християнських церков світу та їх миротворчі зусилля мають дієвий вплив на ситуацію?

Керстюк З.В.: Дякую за запитання. В цілому, різноманітні ініціативи та заходи християнських церков у всьому світі сприяють розголошенню проблеми і навіть трагедії окремих локальних спільнот на Близькому Сході, а також допомагають віднайти способи та механізми допомоги потребуючим та страждаючим співсестрам і співбратам. Також важливо, що допомога ближньому не потребує кожного разу мільйонних витрат чи якихось

глобальних політичних рішень, економічних ресурсів, а часто світло у темряві страждань і випробувань може пробитися завдяки простим вчинкам милосердя звичайних людей, «вдовиної лепти» або навіть тихої молитви. Але голос світових релігійних центрів все-таки має більше значення і їх зусилля з соціальної допомоги є надзвичайно важливими.

Головуючий: Чи є ще запитання до здобувача? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий керівник – к. філос. н., доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства НПУ імені М.П. Драгоманова доцент Котлярова Т.О. Дисертація Керстюка Захарія Васильовича «Становище християн Близького Сходу в період та після Арабської весни» є новаторським самостійним дослідженням, яке здійснено з метою богословського осмислення проблеми переслідування християн Близького Сходу в контексті складних соціально-політичних процесів близькосхідного регіону та соціального служіння християнських церков в реаліях ХХІ століття. Виконане дослідження продовжує низку наукових праць, присвячених гострим проблемам сьогодення у різних сферах суспільної діяльності (релігійній, політичній, соціальній, етно-культурній, в миробудівництві та ін.), що постає досить актуальним в сучасній науковій думці, зокрема, у зв'язку із утвердженням нової галузі знань – богослов'я.

У контексті цього наукового напрямку дисертант Керстюк З.В. запропонував свій аспект дослідження, що пов'язаний передовсім з богословським осмисленням становища християн Близького Сходу в контексті подій Арабської весни, як одного із регіонів, де християни найбільше зазнають дискримінації впродовж останніх років через своє віросповідання та протистояння ісламському радикалізму.

Варто відзначити практичний аспект дисертаційної роботи Керстюка З.В., що має важливе наукове значення в результаті виявлення еклезіологічного та сотеріологічного значення гонінь християн Близького Сходу в контексті переслідувань за віросповідання, а також, дослідження їх розвитку і впливу на подальшу богословську думку в ХХІ столітті. Нового значення для сьогодення набуває розкриття соціально-культурного і мартирологічного аспектів переслідування християнських церков у країнах Близького Сходу. Не менш актуальним є розуміння представниками різних церков підтримки християн Близького Сходу (засобами публічних виступів, відкритих проповідей, релігійних та культурних благодійних заходів, дипломатичних ініціатив тощо), а також налагодження відносин між християнськими конфесіями та мусульманськими організаціями, що також сприятиме формуванню досвіду християнсько- мусульманського діалогу в Україні та світі.

Основний науковий результат виконаного дослідження становить комплексний богословський аналіз переслідування християн Близького Сходу після подій Арабської весни, який представляє складні соціально-політичні процеси близькосхідного регіону в дискурсі християнської теології та соціального служіння християнських церков у XXI столітті.

Також до основних результатів дослідження належить застосування богословського методологічного інструментарію для аналізу переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни, що уможливило зробити висновки про основні мотивації збереження християнської ідентичності мешканцями тих регіонів, де сама лише приналежність до церковної спільноти може бути єдиною причиною принижень, дискримінації, переслідувань, гонінь, ув'язнень, тортур і навіть фізичної смерті.

Новим досягненням у теоретичному плані є здійснення вперше в українській академічній науковій думці богословського обґрунтування, проблеми дискримінації та переслідуванні християн Близького Сходу, в контексті наслідування віруючими прикладу Ісуса Христа та сонми мучеників (а саме, розуміння віри Церкви не як вирішення та підкорення зовнішнім обставинам, але як питання спасіння, глибоко закорінене в серці на основі любові до Бога та ближнього). Висновки та теоретичні положення, отримані в ході дослідницької роботи, сприяють більш глибокому розумінню процесів, які відбуваються дотепер у середовищі переслідуваних християн та християнсько-мусульманських відносинах XXI століття у практиці релігійних спільнот. Зокрема, розумінні перспектив миробудівництва з представниками різних релігійних переконань у поліконфесійних середовищах на основі взаємоповаги, толерантності як альтернативи насиллю через маніпулятивне використання окремих релігійних положень та принципів.

У роботі також уточнено напрацювання про сучасний стан переслідування християн на Близькому Сході, відповідно до актуальних звітів світових організацій, що вивчають цю проблему протягом багатьох років тощо. А також про внесок харитативної, гуманітарної діяльності християнських міжнародних організацій, чернечих згромаджень, церковних місій у країнах Близького Сходу для передусім християнських громад та окремих сповідників віри в Ісуса Христа.

Висновки дисертації цілком відображають отримані результати дослідження. Параметри актуальності, новизни, методології тощо, окреслені у вступі, є витриманими, що є свідченням обґрунтованості загальної концепції дисертаційної праці. Відповідність результатів роботи спеціальності 041 Богослов'я підтверджена репрезентативністю матеріалу та розробленою методикою для його опрацювання.

Спираючись на такі основні здобутки, є всі підстави стверджувати, що виконана дисертація є внеском у богословську науку, практичне значення яких полягає в можливості їхнього застосування у богословських, релігієзнавчих, політологічних та етно-культурних студіях, та при викладанні богословських і релігієзнавчих дисциплін у вищих навчальних закладах, як безпосередньо пов'язаних із релігійними організаціями, так і у позаконфесійних. Результати

дослідження можуть бути також застосовані для подальшого аналізу та систематизації богослов'я у сфері християнсько-мусульманського діалогу.

Теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження Керстюка Захарія Васильовича апробовано в достатній кількості публікацій у наукових фахових виданнях України та в періодичному виданні іншої держави, у тезах доповідей наукових конференцій різних рівнів.

Дисертація Керстюка Захарія Васильовича «Становище християн Близького Сходу в період та після Арабської весни» є завершеною науковою працею, що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167» і може бути подана для проведення процедури рецензування у відповідному структурному підрозділі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Доктор філософських наук, доц. Мокієнко М.М. відзначив, що робота є прикладом хорошого дослідження, виконаного на межі трьох академічних дисциплін: богослов'я, історії та релігієзнавства. Це зумовлює як методологію дисертації, так і її певну обмеженість у результатах. Але вибрана методологія є єдино можливою, і якщо постає питання про те, чи могло б бути в роботі менше історії та релігієзнавства і більше богослов'я, то треба відповісти, що ні. Якби це так було б, то робота втратила б науковий характер і стала богословсько-містичними медитаціями, і це не можна було б захищати. Так що вибраний метод і стиль дослідження є оптимальними, здійснення задуманого у тексті є взірцем старанного наукового аргументованого тексту. У цілому дисертація гідна бути рекомендованою до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Доктор філософських наук, професор Бондаренко В.Д. наголосив, що у дисертації запропоновано певні концепції, яку не всі поділяють. Але З.В.Керстюк є старанним дослідником, який має право на власну точну зору. Він не завжди її вміє добре висловити чи захистити, але у дисертації він досяг цього. Дисертація є результатом багаторічної праці та має всі необхідні позитивні якості. В цілому дисертація є самостійним комплексним дослідженням, яке можемо рекомендувати до захисту.

Кандидат філософських наук, доцент Корнійчук Ю.В. виступила з позитивним відгуком про дисертаційну роботу. Дисертація може бути розвинута і далі, оскільки процеси далекі від завершення. Отже, дисертаційне дослідження може бути рекомендованим до захисту.

Доктор філософських наук, доцент Санніков С.В. та доктор філософських наук Соловій Р.П. виступили із висновком рецензентів.

ВИСНОВОК

рецензентів

доктора філософських наук Саннікова Сергія Вікторовича,
доктора філософських наук Соловія Романа Павловича
про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів
дисертації

Керстюка Захарія Васильовича на тему «**Положення християн Близького Сходу в період та після Арабської весни**»,
поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 041 богослов'я
(09.00.14 – богослов'я)

Дисертація присвячена комплексному богословському аналізу переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни.

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що у сучасному світі трагічною загрозою постає переслідування християн – жахливий вияв насилля й дискримінації людини у XXI столітті через ненависть не тільки до християнства як релігії, але й до самих основ свободи, зокрема свободи совісті та віросповідання. Одним із регіонів, де християни найбільш переслідувані впродовж останніх років через своє віровизнання, є країни Близького Сходу після подій Арабської весни, серед наслідків якої, зокрема, було і посилення мусульманського фанатизму та радикального націоналізму. Головні події в країнах Близького Сходу доволі динамічно розвиваються не тільки в аспекті долі релігійних спільнот, але й загальної політики та демографічної ситуації регіону, із виразним впливом і на глобальний рівень (скажімо, на прикладі вимушеної міграції через військові дії та відсутність можливості мирного проживання, а також загрози життю в рідних країнах). Політична коректність західних держав частково є причиною тому, що вкрай мало говориться про переслідування християн у цілому світі, зокрема й на Близькому Сході, внаслідок чого інформованість про ситуацію переслідування християн є дуже низькою у просторі медійних ресурсів. Дискримінація та переслідування християнської Церкви, що супроводжує протягом історії послідовників в Ісуса Христа, від самого початку виникнення цієї релігії, для християн є передусім справою віри та розуміння свого учнівства й вірності Господу, що особливо гостро постає у контексті соціально-політичних змін. Переслідування Церкви на Близькому Сході стосується не тільки тих християн, що там проживають, але і всіх інших, вимагаючи поставити перед своїм сумлінням запитання про осмислення та дієвість солідарності з переслідуваним братами і сестрами у вірі в воскреслого Ісуса Христа окрім того, що саме у цьому регіоні зародилася християнська теологія, аскетика, літургія, обрядовість. Гоніння на Церкву завжди постає предметом широкої богословської рефлексії, зокрема щодо сенсу хреста, страждання, а також любові між особами (Богом та ближніми), тому тема дисертаційної роботи актуальна не тільки для християн Близького Сходу, але й для Церкви у будь-якій країні, як у питанні теологічного розкриття переслідування через релігійні переконання, так і у контексті релігієзнавчого дослідження християнсько-мусульманського діалогу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснено комплексний богословський аналіз переслідування християн Близького Сходу після подій Арабської весни, який представляє складні соціально-політичні процеси близькосхідного регіону в дискурсі християнської теології та соціального служіння Церкви Христової в реаліях XXI століття.

У роботі сформульовані положення, осмислення яких набуває якості новизни і виноситься на захист.

Уперше:

- обрано богословський методологічний інструментарій для аналізу переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни, що уможливило зробити висновки про основні мотивації збереження християнської ідентичності мешканцями тих регіонів, де сама лише приналежність до церковної спільноти може бути єдиною причиною принижень, дискримінації, переслідувань, гонінь, ув'язнень, тортур і навіть фізичної смерті;

- на основі комплексного релігієзнавчо-філософського й богословського дослідження обґрунтовано, що у дискримінації та переслідуванні християн Близького Сходу віруючі основний пріоритет власної людської гідної стійкості та принципового бажання зберегти власну релігійну ідентичність вбачають у слідуванні дорогою страждань, приклад чого показав Ісус Христос, а також сонми мучеників, що віддали своє життя виключно через *odium fidei*, у надії на посмертне воскресіння; мучеництво перших християн і страждання християн Близького Сходу в XXI столітті – спільне слідування дорогою святості у наслідуванні хресної жертви Ісуса Христа, що доводить розуміння віри Церкви не як вирішення та підкорення зовнішнім обставинам, але як питання спасіння, глибоко закорінене в серці на основі любові до Бога та ближнього;

- доведено, що у ситуації солідарності та дієвої дистанційної допомоги у різних її виявах найдавнішим християнським спільнотам Близького Сходу, духовні плоди коріння яких проросли на інших континентах у місіонерській діяльності та хрещенні народів Заходу, християни інших країн можуть не тільки виразно маніфестувати свою гуманність, але й актуалізувати еклезіологічне розуміння містичної єдності учнів Христових (про що символічно виражає і таїнство євхаристії) через морально-духовну (молитовні намірення, богослужіння в інтенціях переслідуваних, культурні акції тощо) та фінансову підтримку співбратам у вірі.

Набуло подальшого розвитку:

- вивчення релігійної складової, зокрема становища християн, у складній та багатоплановій історії Арабської весни, наслідки якої розвиваються і в сьогоденні, впливаючи на розгортання подій не тільки у регіональному, але й глобальному масштабах;

- осмислення страждання у християнському богослов'ї на основі біблійних текстів, вчення Отців Церкви, сучасних богословських праць у контексті переслідувань християнських близькосхідних церковних спільнот;

- розуміння екуменізму як важливого вираження євангельських настанов, зокрема, у площині спільного здійснення різними християнськими церквами гуманітарних, соціальних, харитативних ініціатив, що водночас є дієвим проголошенням миру та солідарності як між християнами, так і з представниками інших авраамічних релігій, передусім з ісламом;

- розкриття сутності християнського мучеництва на основі мартирологічних наративів раннього християнства та у світлі героїчної та

свідомої смерті заради збереження свого християнського віросповідання окремими представниками християнських церков Близького Сходу;

- бачення перспектив мирного співжиття представників різних релігій у полі конфесійних середовищах на основі взаємоповаги, толерантності як альтернативи насиллю через маніпулятивне використання окремих релігійних положень та принципів;

- твердження про те, що ситуація переслідування християн зазвичай ігнорується світовими та українськими засобами масової інформації, вважаючи її контент не привабливим у ракурсі політичних тенденцій та комерційно-фінансової вигоди, створюючи ефект «відсутності» цієї складної проблеми, яка вимагає реакції всієї світової спільноти, а не лише окремих релігійних організацій та волонтерських ініціатив; варварську жорстокість у руйнуванні основоположних принципів гуманізму й свободи, людської гідності висвітлюють переважно християнські медійні ресурси різних конфесій.

Уточнено:

- сучасну інформацію про переслідування християн на Близькому Сході, відповідно до актуальних звітів світових організацій, що моніторять цю проблему протягом багатьох років;

- інформацію про харитативну, гуманітарну діяльність християнських міжнародних організацій, чернечих згромаджень, церковних місій у країнах Близького Сходу для передусім християнських громад та окремих сповідників віри в Ісуса Христа.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють поглибленню розуміння сучасного становища християн на Близькому Сході в контексті Арабської весни, впливу цих подій на необхідність актуалізації загально християнської солідарності та поглиблення богословського осмислення ролі Церкви у процесах соціально-політичних змін, які детермінують агресію й насилля у відношенні до християн.

Практичне значення дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо організації допомоги переслідуваним церковним спільнотам, пошуків ефективних заходів для християнсько-мусульманського діалогу, а також екуменічних перспектив щодо гуманітарних ініціатив представників різних християнських конфесій.

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу.

Результати дослідження повною мірою відображені у 7 наукових статтях, 5 з яких містяться в українських фахових наукових виданнях, а 1 – в іноземному науковому фаховому виданні.

Враховуючи досягнуті результати і норми української мови пропонуємо уточнити тему дисертації **«Положення християн Близького Сходу в період**

та після Арабської весни» у такій редакції: «**Становище християн Близького Сходу в період та після Арабської весни**» і у такій редакції подавати дисертацію на розгляд Вченої ради університету і разової спеціалізованої вченої ради.

Дисертація **Керстюка Захарія Васильовича** на тему «**Становище християн Близького Сходу в період та після Арабської весни**» є цілісним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуючий на засіданні кафедри д. філос. н., проф. Бондаренко В.Д. підсумував, що обидва рецензенти та виступаючі члени кафедри були одностайні в позитивній оцінці дисертаційного дослідження Керстюка З.В., її відповідності “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167. Також було підтримано редакторську правку у назві дисертаційного дослідження.

4. УХВАЛИЛИ: Наукову доповідь Керстюка З.В., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи **Керстюка Захарія Васильовича** на тему «**Становище християн Близького Сходу в період та після Арабської весни**». Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол протокол № 4 від 01 грудня 2017 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні», виконання якого здійснювалося у 2017–2019 рр. за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

4.1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що у сучасному світі трагічною загрозою постає переслідування християн – жахливий вияв насилля й дискримінації людини у XXI столітті через ненависть не тільки до християнства як релігії, але й до самих основ свободи, зокрема свободи совісті та віросповідання. Одним із регіонів, де християни найбільш переслідувані впродовж останніх років через своє віровизнання, є країни Близького Сходу після подій Арабської весни, серед наслідків якої, зокрема, було і посилення мусульманського фанатизму та радикального націоналізму. Головні події в країнах Близького Сходу доволі динамічно розвиваються не тільки в аспекті долі релігійних спільнот, але й загальної політики та демографічної ситуації регіону, із виразним впливом і на глобальний рівень (скажімо, на прикладі вимушеної міграції через військові дії та відсутність

можливості мирного проживання, а також загрози життю в рідних країнах). Політична коректність західних держав частково є причиною тому, що вкрай мало говориться про переслідування християн у цілому світі, зокрема й на Близькому Сході, внаслідок чого інформованість про ситуацію переслідування християн є дуже низькою у просторі медійних ресурсів. Дискримінація та переслідування християнської Церкви, що супроводжує протягом історії послідовників в Ісуса Христа, від самого початку виникнення цієї релігії, для християн є передусім справою віри та розуміння свого учнівства й вірності Господу, що особливо гостро постає у контексті соціально-політичних змін. Переслідування Церкви на Близькому Сході стосується не тільки тих християн, що там проживають, але і всіх інших, вимагаючи поставити перед своїм сумлінням запитання про осмислення та дієвість солідарності з переслідуваним братами і сестрами у вірі в воскреслого Ісуса Христа окрім того, що саме у цьому регіоні зародилася християнська теологія, аскетика, літургія, обрядовість. Гоніння на Церкву завжди постає предметом широкої богословської рефлексії, зокрема щодо сенсу хреста, страждання, а також любові між особами (Богом та ближніми), тому тема дисертаційної роботи актуальна не тільки для християн Близького Сходу, але й для Церкви у будь-якій країні, як у питанні теологічного розкриття переслідування через релігійні переконання, так і у контексті релігієзнавчого дослідження християнсько-мусульманського діалогу..

4.2. Предметом дослідження є богословське значення трагічного становища християн Близького Сходу в контексті подій Арабської весни.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснено комплексний богословський аналіз переслідування християн Близького Сходу після подій Арабської весни, який представляє складні соціально-політичні процеси близькосхідного регіону в дискурсі християнської теології та соціального служіння Церкви Христової в реаліях XXI століття.

У роботі сформульовані положення, осмислення яких набуває якості новизни і виноситься на захист.

Уперше:

- обрано богословський методологічний інструментарій для аналізу переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни, що уможливило зробити висновки про основні мотивації збереження християнської ідентичності мешканцями тих регіонів, де сама лише приналежність до церковної спільноти може бути єдиною причиною принижень, дискримінації, переслідувань, гонінь, ув'язнень, тортур і навіть фізичної смерті;

- на основі комплексного релігієзнавчо-філософського й богословського дослідження обґрунтовано, що у дискримінації та переслідуванні християн Близького Сходу віруючі основний пріоритет власної людської гідної стійкості та принципового бажання зберегти власну релігійну ідентичність вбачають у слідуванні дорогою страждань, приклад чого показав Ісус Христос, а також сонми мучеників, що віддали своє життя виключно через *odium fidei*, у надії на посмертне воскресіння; мучеництво перших християн і страждання християн

Близького Сходу в XXI столітті – спільне слідування дорогою святості у наслідуванні хресної жертви Ісуса Христа, що доводить розуміння віри Церкви не як вирішення та підкорення зовнішнім обставинам, але як питання спасіння, глибоко закорінене в серці на основі любові до Бога та ближнього;

- доведено, що у ситуації солідарності та дієвої дистанційної допомоги у різних її виявах найдавнішим християнським спільнотам Близького Сходу, духовні плоди коріння яких проросли на інших континентах у місіонерській діяльності та хрещенні народів Заходу, християни інших країн можуть не тільки виразно маніфестувати свою гуманність, але й актуалізувати еклезіологічне розуміння містичної єдності учнів Христових (про що символічно виражає і таїнство євхаристії) через морально-духовну (молитовні намірення, богослужіння в інтенціях переслідуваних, культурні акції тощо) та фінансову підтримку співбратам у вірі.

Набуло подальшого розвитку:

- вивчення релігійної складової, зокрема становища християн, у складній та багатоплановій історії Арабської весни, наслідки якої розвиваються і в сьогоденні, впливаючи на розгортання подій не тільки у регіональному, але й глобальному масштабах;

- осмислення страждання у християнському богослов'ї на основі біблійних текстів, вчення Отців Церкви, сучасних богословських праць у контексті переслідувань християнських близькосхідних церковних спільнот;

- розуміння екуменізму як важливого вираження євангельських настанов, зокрема, у площині спільного здійснення різними християнськими церквами гуманітарних, соціальних, харитативних ініціатив, що водночас є дієвим проголошенням миру та солідарності як між християнами, так і з представниками інших авраамічних релігій, передусім з ісламом;

- розкриття сутності християнського мучеництва на основі мартирологічних наративів раннього християнства та у світлі героїчної та свідомої смерті заради збереження свого християнського віросповідання окремими представниками християнських церков Близького Сходу;

- бачення перспектив мирного співжиття представників різних релігій у полі конфесійних середовищах на основі взаємоповаги, толерантності як альтернативи насиллю через маніпулятивне використання окремих релігійних положень та принципів;

- твердження про те, що ситуація переслідування християн зазвичай ігнорується світовими та українськими засобами масової інформації, вважаючи її контент не привабливим у ракурсі політичних тенденцій та комерційно-фінансової вигоди, створюючи ефект «відсутності» цієї складної проблеми, яка вимагає реакції всієї світової спільноти, а не лише окремих релігійних організацій та волонтерських ініціатив; варварську жорстокість у руйнуванні основоположних принципів гуманізму й свободи, людської гідності висвітлюють переважно християнські медійні ресурси різних конфесій.

Уточнено:

- сучасну інформацію про переслідування християн на Близькому Сході, відповідно до актуальних звітів світових організацій, що моніторять цю проблему протягом багатьох років;

- інформацію про харитативну, гуманітарну діяльність християнських міжнародних організацій, чернечих згромаджень, церковних місій у країнах Близького Сходу для передусім християнських громад та окремих сповідників віри в Ісуса Христа.

На захист винесено такі положення:

У дисертації вперше у вітчизняному богослов'ї здійснено комплексний богословський аналіз переслідування християн Близького Сходу внаслідок подій Арабської весни.

1. Дослідження наукових, релігійних і загальних медійних джерел показує, що соціально-політичні події Арабської весни подаються у більшості випадків у політичному, військовому, демографічному та соціальному контекстах, проте мало йдеться про зростання насилля і переслідування християн Близького Сходу як релігійної меншості у відповідних країнах, де вони проживають фактично від самого зародження і формування християнства як світової релігії. Близький Схід – це колыска християнства, що займає особливе місце в історії не тільки цієї релігії, але й світової культури загалом: автохтонні мешканці цього регіону, де виникали найдавніші цивілізації, що створили давні системи писемності, міфічні й релігійні наративи, самобутнє мистецтво, концептуальні ідеї якого знайшли своє рецептивне продовження в західній культурі, визнають релігію Христа ще задовго до становлення церковних спільнот та інституцій в Європі.

2. Після революційних подій Арабської весни, починаючи з 2010 року, коли в окремих державах до влади прийшли радикальні мусульманські сили, християни одних із найдавніших церковних спільнот залишилися практично наодинці перед жорстокими утисками і репресіями, світова громадськість переважно не вникала у конфесійні особливості зростання насилля на Близькому Сході, хіба що за винятком роликів із жахливими екзекуціями мусульманських радикалів над невинними простими людьми, що не бажали зректися своєї християнської віри. Слід підкреслити, що присутність християн у країнах Близького Сходу забезпечує умови плюралізму і толерантності в багатоконфесійному середовищі, не дозволяє окремим країнам опуститися до повної автократії й тиранії.

3. Богословське дослідження релігійного фактору в подіях Арабської весни, зокрема ролі мусульманського консервативного та фундаменталістського складників та їхнього впливу на становище християнських церков у цьому регіоні, важливе не тільки у внутрішньо церковному дискурсі для поглиблення розуміння солідарності християн, розуміння страждань і випробувань Церкви, але і для якомога повнішого представлення ситуації християн Близького Сходу як у релігійних недійних ресурсах, так і нерелігійних. Відомим є факт того, що в більшості видань простежується некомпетентне розуміння релігійної тематики та представлення

конфліктів, детермінованих складними конфесійними питаннями, що вимагає фахового аналізу.

4. Якщо мотивації революціонерів цілковито вписувалися в демократичні прагнення населення, зокрема молодого покоління, покращити загальний соціальний рівень, то після повалення старих режимів, які протягом років, навіть десятиліть, перебували у керма держав, на арену політичного життя вийшли радикальні мусульманські сили, зокрема салафізм і такфіризм, які раніше перебували на нелегальному положенні й стримувалися центральною владою. Ісламісти формували з місцевих християн образ союзників ворожих західних держав та цінностей або ж потенційних зрадників. Такий демонізований образ чужого фактично руйнував уклад мирного співжиття мусульман і християн. Насправді з ішлося про примітивну маніпуляцію конфесійного чинника, загравання з історичними стереотипами про тріумфалізм ісламу над християнством у цьому регіоні, використання однобокого і спрощеного тлумачення Корану про навернення іновірців та підкорення Церкви духовною владою послідовників пророка Мухаммада. Повалення старої центральної влади в окремих державах Близького Сходу означало порушення хиткого стану рівноваги між різними етнічними й релігійними групами, що базується переважно на конвенційності регіональних еліт, а більшість конфліктів вирішується звичаєвими квазісудовими інститутами.

5. Для християн Близького Сходу конфесійний чинник займає особливе місце в ментальності та етно-культурній картині, що і детермінує безапеляційну відданість своїм релігійним переконанням навіть перед обличчям смерті. Наприклад, «коптська національна ідея», що сформувалася на наративах апокрифів (втеча Святого Сімейства від переслідувань Ірода та проживання в Єгипті), агіографії перших святих, оповідей про анахоретів-пустельників, ідентифікує себе як нащадків Давнього Єгипту та відмежовується від арабської надетнічної системи і культури. Така консервативна позиція християн Близького Сходу може видатися ригористичною і «негнучкою» у сприйнятті західних людей, які в своїй більшості не сприймають релігійний фактор як такий, від якого залежить екзистенційна сутність та соціальний статус.

6. Інтелектуальний релігієзнавчий і богословський простори – важлива складова боротьби із джихадизмом та радикальними інтерпретаціями Корану і мусульманської традиції. І тут особлива роль мусульманських богословів, які повинні виступати у боротьбі з насиллям поясненням ісламу як релігії миру не тільки у протистоянні салафітським проповідникам і авторам «менталітету геноциду», але і перед усім мусульманським світом. Значення цього способу не менше від військових способів боротьби з екстремізмом. Тому варто змінити ситуацію відстороненої формальної реакції мусульманських духовних лідерів (скажімо, в Єгипті) на акти насилля проти християн. Станом на початок 2020-го року близькосхідні християни досі бояться т. зв. «поголених борід» (колишніх бойовиків та прихильників ІД), які

хоч і асимілювалися з більшістю населення, але не полишили прагнення взяти реванш за будь-яких сприятливих соціально-політичних умов.

7. Страждання християн Близького Сходу із беззаперечною довірою свого земного життя і посмертної долі Господу можна по-богословськи зіставити з хресною жертвою Ісуса Христа. Кров цих новомучеників може стати надією на духовне пробудження Заходу, який перебуває у комфортних умовах, забувши про своє християнське коріння, що і сформувало Європу як культурний феномен. Як свого часу кров першомучеників змінила античний світ, так і в ХХІ ст. жертва покірних свідків Христа, можливо, преобразить Захід. Сирійські, єгипетські та інші близькосхідні християни стають, за богословською метафорою, тією стіною любові і прощення, яка здатна зупинити зло їхніх ворогів, а також «сіллю та світлом» для їхніх єдиновірців в інших регіонах світу.

8. За визначенням правозахисної християнської організації Open Doors, переслідування християн визначається як різноманітні прояви ворожості (відносини, слова, дії) через ідентифікацію особи з Ісусом Христом. Згідно методології цієї міжнародної організації (World Watch List methodology), розрізняються два основні види переслідування: тиск (у всіх сферах життя – приватній, сімейній, громадській, національній та церковній) і погром (намірене насильство). На основі щорічних емпіричних спостережень Open Doors основною причиною переслідування християн у світі виділяє ісламський екстремізм. Після подій Арабської весни констатуємо різноманітні форми переслідування християн у країнах Близького Сходу: вбивства, гвалтування, викрадення людей, насильницьке виселення, знищення будівель і церков.

9. У виявленні еклезіологічного та сотеріологічного значень гонінь християн Близького Сходу передусім слід звернутися до біблійного тексту, де вказується на значення страждання в світлі хресної дороги та розп'яття Ісуса Христа. Обітниці Господа єврейському народові під час вавилонської неволі (пророцтва Єремії), пісня Слуги Ягве (пророцтва Ісаї) в Старому Завіті вселяють надію в тих ситуаціях, коли, з людської перспективи бачення, все видається безповоротно втраченим. Переслідування і мучеництво християн Близького Сходу є особливою заохотою до солідарності та євхаристійної єдності Церкви в усіх частинах світу, адже вони представляють єдність у Христі, будучи співпричетними до хресної жертви Месії. І це розуміння важливе для сучасних християн усіх регіонів та культур, які нерідко сприймають мартирологи лише як приклад історичних жанрів агіографічної літератури; за аналогією до Книги Іова західні християни так само віддалені від християн Близького Сходу, як друзі-потішители старозавітного праведника в часі його випробування численними стражданнями. Не можна допустити, щоб земля, де зародилося християнство, зокрема, як основне джерело західної культури перетворилася в «темну долину безмовності» та знищення на фоні холодної загальної байдужості світу. У відкритості перед потребами переслідуваних особливо важливою є допомога адаптуватися вимушеним мігрантам, що, безумовно, є чітким євангельським

обов'язком християн, алюзією до якого є вимушена втеча Святої Родини до Єгипту.

10. Заклик та очікування Церкви Близького Сходу про допомогу (передусім від співбратів за вірою) нагадує алегорію з євангельською вдовою – скривдженою та беспорядною особою перед обличчям сили та могутності цього світу (пор.: Лук. 18:1-8). Вірність християнській вірі аж до покірної смерті можна зіставити з апокаліптичним сюжетом про мучеників, які приймають волю Божу про їхню загибель від переслідувачів та взивають до прощення і милосердя до тих, хто до них палає ненавистю (Об. 6:9-11). Християни Близького Сходу фактично перебувають у ситуації як перші послідовники Христа в Стародавньому Римі. Беручи участь у Христових стражданнях, християни покладають надію на співпричетність до вічної радості та потішення (2 Кор 1:5-7). В упованні на вислухання їхніх молитов та прийняття жертв Царем Миру переслідувані християни очікують на благословення миром як станом не тільки відсутності війни, але й примирення зі своїми сусідами мусульманами.

11. Церква у всьому світі пов'язана невидимим зв'язком усіх живих християн, що споживають єхаристію, а також тих, які відійшли з цього світу. Відповідальність християн у світлі віри в Ісуса Христа та іспиту власного сумління полягає в розумінні безпосереднього зв'язку відношення до Бога та конкретних моральних рішень і вчинків. Любов до Бога та ближнього є нероздільною, що в сучасності потребує жертвності й відповідальності за інших людей, особливо переслідуваних і страждаючих, які в своїх випробуваннях особливо близькі до Ісуса Христа.

12. Історично-культурний екскурс діянь християнської Церкви Близького Сходу показує, що випробування віри не було рідкістю протягом багатьох століть, часто навіть загрожувало життю. Християни Близького Сходу своє зміцнення та духовне укріплення повсякчас віднаходять у вірі в воскреслого Христа і тих текстах Святого Письма, які виражають обітницю про «Царство не від цього світу» та мир, який належить до сутності людської екзистенції, а не соціально-політичного виміру.

13. Мартирологія сучасної Церкви Близького Сходу доводить, що у переслідуваннях християн передусім міститься ненависть до людини загалом, зважаючи лише на її релігійно-культурну відмінність. Християни Близького Сходу проявляють радикальну мужність у вірності християнській вірі, надії на спасіння завдяки збереженню віри. До нових форм переслідувань і страждань можна зарахувати викрадання, психо-фізичне насилля та примусене одруження неповнолітніх дівчат із християнських сімей за мусульман з обов'язковим переходом на іслам.

14. Представники церков, зокрема їхні предстоятелі та ієрархи, як в Україні, так і світі, послідовно виступають із промовами, проповідями, повчаннями, документами, дипломатичними ініціативами, організацією релігійних та культурних заходів, спрямованих на отримання широкого розголосу як у суспільстві загалом, так і серед політикуму та бізнесу про переслідування християн Близького Сходу. Мета цієї роботи – організація

різноманітних заходів та форм діяльності, котрі можуть ефективно та суттєво допомогти переслідуваним християнам як у країнах їхнього проживання, так і на європейському континенті, куди вони змушені емігрувати в пошуках притулку та порятунку від радикальних дій ісламістів і політики дискримінації місцевої влади. Біблійні образи й сюжети про переслідуваних і страждаючих повинні бути прикладом, заохоченням та віроповчальним унаочненням для християн України та Європи в ініціативності й дієвості допомоги Церкві Близького Сходу, а також її вірним, вимушено розпорошеним на чужину.

15. У місійному служінні Церкві Близького Сходу католицькі ордени та згромадження проявляють особливу участь, зважаючи на багатостолітній досвід допомоги людям у віддалених від світових митрополій та головних центрів політики й економіки країнах, а також відповідно до власної харизми любові й милосердя до ближнього. На Близькому Сході функціонує низка місій францисканців, кармелітів, єзуїтів та інших спільнот богопосвяченого життя, які тут мають розгалужену структуру монастирів, лікарень, притулків, навчальних закладів тощо. Вони добре знають місцеві особливості, до їхніх спільнот вступають і християни цих держав. Нерідко отці та монахи навіть під загрозою смерті відмовляються покидати свої парафії, де служать, бажаючи віддати життя за ввірених Провидінням людей. Не рідкими є викрадення, ув'язнення і вбивства католицьких священників, яких радикали сприймають як перешкоду в реалізації їхніх планів через створення хаосу в усіх сферах суспільства, а Церква, навпаки, прагне реалізувати мирний уклад життя для повноцінного розвитку людини та формації соціальних інститутів.

16. Серед католицьких благодійних організацій слід назвати такі: «Карітас», «Допомога церкві в потребі», «Спільнота святого Егидія» та «Лицарі Колумба». Ці благодійні структури уможливають створення цілої мережі милосердного служіння переслідуваним завдяки створенню можливості людям доброї волі з різних куточків світу фінансово долучитися в допомозі потребуючим, в реалізації численних гуманітарних проєктів, відкритих для всіх людей Близького Сходу – незалежно від конфесії чи етнічної ідентифікації. Такі проєкти повертають переслідуваним християнам почуття впевненості й безпеки, а також відчуття причетності до Церкви Христової – милосердної і відкритої на потреби нужденних. Такі вияви матеріальної та духовної допомоги є свідченням і символом Божої любові та милосердя, надії та радості для переслідуваних християн.

17. Англіканська спільнота, зокрема Церква Англії, організовує різного рівня конференції та симпозіуми щодо ситуації на Близькому Сході, очільники Церкви виступають у провідних засобах масової інформації з метою пояснення трагедії християн найдавніших спільнот учнів Христових та поширення відомостей про стан переслідуваних громад. Важливою є організація для збирання коштів, необхідних для організації гуманітарної допомоги в різних сферах життєдіяльності. Міжнародна екуменічна організація Всесвітня студентська християнська федерація, в якій активну роль виконують представники англіканської спільноти, при підтримці Всесвітньої ради церков протягом багатьох років організовує Екуменічний

інститут для Близького Сходу, основним завданням якого є формація християнської молоді цього регіону, набуття юридичних знань, здобуття компетентностей толерантності й поваги до інакомислячих, сприяння розвитку екуменізму та активної дієвої міжцерковної співпраці в арабському світі, а також будівництва братерських мостів із людьми інших конфесій, передусім мусульманами. Організація Англіканський альянс, що об'єднує окремі англіканські церкви, в пріоритетних напрямках своєї діяльності займається роботою з молоддю із бідних та проблемних сімей, забезпечує правовий захист жертвам насильства, а також допомагає біженцям і мігрантам із Близького Сходу адаптуватися в країнах Заходу.

Висновки та теоретичні положення, отримані в результаті дослідницької роботи, сприяють більш глибокому розумінню богословських принципів осмислення сучасного становища християн на Близькому Сході в контексті Арабської весни.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють поглибленню розуміння сучасного становища християн на Близькому Сході в контексті Арабської весни, впливу цих подій на необхідність актуалізації загально християнської солідарності та поглиблення богословського осмислення ролі Церкви у процесах соціально-політичних змін, які детермінують агресію й насилля у відношенні до християн.

Практичне значення дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо організації допомоги переслідуваним церковним спільнотам, пошуків ефективних заходів для християнсько-мусульманського діалогу, а також екуменічних перспектив щодо гуманітарних ініціатив представників різних християнських конфесій.

4.3. Дисертація Керстюка З.В. є самостійною науковою роботою.

Опубліковані у фахових наукових виданнях праці достатньо повно відображають зміст дисертації.

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 7 наукових статтях, 5 з яких містяться в українських фахових наукових виданнях, а 1 – в іноземному науковому фаховому виданні.

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Керстюк, З. В. (2019). "Арабська весна" й переслідування християн Близького Сходу. *Практична філософія*. № 4 (74), с. 144-149.

2. Керстюк, З. В. (2019). Діяльність Католицької церкви у підтримці християн Близького Сходу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наукових праць]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 41 (54), с. 15-23.

3. Керстюк, З. В. (2019). Сучасне переслідування християн на Близькому Сході: богословський вимір. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея». Вип. 147 (№ 8), Ч. 2. Філософські науки, с. 78–82.

4. Керстюк, З. В. (2020). Ініціативи Англіканської церкви у допомозі християнам Близького Сходу. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея». Вип. 152 (№ 1), с. 148-151.

5. Керстюк, З. В. (2020). Солідарність церков в ініціативах захисту християн Близького Сходу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 42 (55), с. 29-37.

Стаття у зарубіжному виданні:

6. Керстюк, З. В. (2019). Еклезіологічне та сотеріологічне осмислення гонінь християн Близького Сходу. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Svazek 5. 4. Vydání, s.112-118.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Керстюк, З. В. (2019). Солідарність із християнами Близького Сходу в контексті універсалістської етики відповідальності. *Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики*: матеріали Міжнар. наук. конференції (Чернівці, 4-5 жовтня 2019 р.). Чернівці : ЧНУ, с. 218–222.

Слід уважати, що дисертаційна робота Керстюка З.В. є достатньою мірою апробованою.

Результати дисертації були апробовані на 11 наукових конференціях, серед яких – 7 міжнародних, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігієзнавства і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (Львів, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпро, 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Унезалежнення православних та його вплив на релігійно-церковне і суспільно-політичне життя сучасної України» (Київ, 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Православна Церква України: всеправославне визнання та міжнародна суб'єктність» (Київ, 2019 р.); Сьомій Всеукраїнській науковій конференції «Держава і Церква в новітній історії України» (Полтава, 2019 р.), III міжнародній науково-практичній конференції «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (Хмельницький, 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Універсальні цінності релігій світу: історія і сучасність» (Київ, 2019 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Єдність православних в Україні: стан, проблеми, шляхи досягнення» (Київ, 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики» (Чернівці, 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Україна-Ватикан: контекст конфесійних ідентичностей і релігійних трансформацій у світі та Україні» (Івано-Франківськ, 2019 р.).

4.4. Уважати, що дисертація Керстюка Захарія Васильовича на тему: «Положення християн Близького Сходу в період та після Арабської весни» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає постанові «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до розгляду у спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 041 Богослов'я, галузь знань 04 Богослов'я.

Виходячи з наведеного вище, кафедра богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Керстюка Захарія Васильовича на тему: «Положення християн Близького Сходу в період та після Арабської весни» (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 041 Богослов'я, до розгляду у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

Головуючий на засіданні кафедри
д. філос. н., проф., зав. кафедри
богослов'я та релігієзнавства

В. Д. Бондаренко

Рецензент, доктор філософських наук

С. В. Санніков

Рецензент, доктор філософських наук

Р. П. Соловій